

УДК 811.161.2'37:821.161.2Тарасюк
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.9>

**ОБРАЗНО-ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ ЯК СКЛАДНИК
ЛЕКСИКО-СЕМАТИЧНОГО ПОЛЯ СТРАЖДАННЯ В НОВЕЛАХ ГАЛИНИ ТАРАСЮК**

**IMAGEMENT AND EVALUATION COMPONENT AS A COMPONENT
OF THE LEXICAL AND SEMATIC FIELD OF *SUFFERING* IN HALYNA TARASYUK'S NOVELS**

Шевчук З.С.,
orcid.org/0000-0002-9309-5517
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті здійснено спробу аналізу мовного вираження оцінки в аспекті дослідження лексико-семантичного поля страждання (на матеріалі новел Галини Тарасюк). Оцінку потрактовано як універсальну категорію, яку розглядають на різних мовних рівнях з урахуванням ставлення суб'єкта до об'єкта оцінювання та вибору носієм мови засобів для передавання інформації. Актуальність роботи полягає в тому, що оцінні лексеми дають змогу сформувати цілісний мовний портрет персонажа, зокрема на психологічно-поведінковому рівні, під час опису мовної картини світу письменника. Для досягнення поставленої мети в роботі використано такі методи дослідження: описовий метод, аналіз словникових дефініцій, метод наскрізного виписування, зіставний метод, контекстуальний аналіз. Подано поширену класифікацію оцінок: позитивна (мейоративна, меліоративна) / нейтральна / негативна (пейоративна, інвективна). Наголошено на частотності вживання негативно конотованих оцінних лексем, що формують лексико-семантичне поле страждання в аналізованих новелах. Мотив страждання у творах Галини Тарасюк є ключовим під час розкриття внутрішніх переживань жінки та має два плани вираження: фізичний біль і душевні переживання людини. Для вираження негативно оцінки важкого душевного стану персонажів Галини Тарасюк найчастіше послуговується прикметниками, дієсловами, прислівниками. Заслугує на увагу вираження градації в семантичній структурі окремого слова, що забезпечує зв'язок між оцінним значенням мовних одиниць та ознакою, вираженою більшою чи меншою мірою. У структурі лексико-семантичного поля страждання виокремлено суміжні негативно конотовані асоціативи (відчай, страх). З'ясовано, що аналізовані оцінні компоненти сприяють виокремленню маркерів оцінки в сучасній українській прозі, узагальненню функцій оцінних одиниць, засобів реалізації й інтенсифікації оцінного значення під час формування цілісних мовних портретів чоловіків і жінок.

Ключові слова: оцінка, лексема, лексико-семантичне поле, страждання, градація, асоціативи, Галина Тарасюк.

The article attempts to analyze the linguistic expression of evaluation in terms of the study of the lexical and semantic field of suffering (based on Halyna Tarasiuk's short stories). Evaluation is interpreted as a universal category, which is considered at different language levels, taking into account the attitude of the subject to the object of assessment and the choice of native speakers of means of transmission. The relevance of our work is that evaluative tokens allow us to form a holistic linguistic portrait of the character, in particular at the psychological and behavioral level, when describing the linguistic picture of the writer's world. To achieve this goal, the following research methods were used: descriptive method, analysis of vocabulary definitions, the method of end-to-end writing, comparative method, contextual analysis. A common classification of evaluations (meiorative, reclamation) / neutral / negative (pejorative, invective) is given. Emphasis is placed on the frequency of use of negatively connoted evaluative tokens that form the lexical and semantic field of suffering in the analyzed short stories. The motive of suffering in the works of Halyna Tarasiuk is key in revealing the inner experiences of women and has two plans to express physical pain and emotional experiences of man). Halyna Tarasiuk often uses adjectives, verbs, and adverbs to express a negative assessment of the difficult mental state of the characters. It is worth noting the expression of gradation in the semantic structure of a single word, which provides a link between the estimated value of language units and the feature expressed to a greater or lesser extent. Adjacent negatively connoted associatives (despair, fear) are singled out in the structure of the lexical-semantic field of suffering. It was found that the analyzed evaluation components contribute to the isolation of evaluation markers in modern Ukrainian prose, generalization of the functions of evaluation units, means of implementation and intensification of evaluation value in the formation of holistic language portraits of men and women.

Key words: evaluation, lexeme, lexical and semantic field, suffering, gradation, associatives, Halyna Tarasiuk.

Постановка проблеми. Однією з найбільш поширених функцій, яку реалізує індивід у процесі комунікації, є передання оцінного ставлення до конкретних фактів, явищ об'єктивної дійсності. Оцінюючи світ з певної позиції, людина у своїй свідомості формується уявлення про потрібне/непотрібне, можливе/неможливе, добре/погане. Оцінка як думка про цінність об'єкта передбачає наявність в свідомості індивіда певної ієрархії цінностей, реалізованих на аксіологічній шкалі й виражених на основі переживань, емоцій, мислення, що відображають індивідуалізований менталітет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення мовних одиниць, що містять оцінку, викликає особливе зацікавлення на сучасному етапі розвитку мовознавства на логіко-семантичному (Н. Арутюнова, Н. Вишивана, О. Вольф, О. Трунова, В. Федосєєв), семантико-прагматичному (Т. Космеда, Ю. Калужинська, В. Кришук, Т. Маркелова) та комунікативному (Н. Гуйванюк, Н. Іваницька, Д. Перрі) рівнях. Така зацікавленість спричинена тим, що оцінка як універсальна лінгвістична категорія є одним з основних компонентів процесу комунікації. Заслужують на увагу наукові праці, присвячені трактуванню поняття оцінки з мовної позиції, виділенню її видів, вивченню особливостей лексичного вираження оцінки (В. Виноградов, М. Кравченко, Г. Золотова, І. Худяков, Н. Пазич, І. Крелих, В. Шаховський, Е. Столярова), проблемі співвідношення оцінки та емоції, аналізу прагматичних особливостей оцінювальних відношень (Н. Лук'янова, В. Шаховський, Ю. Малинович, О. Колодкіна, В. Телія, В. Іващенко) тощо.

З огляду на значну кількість праць, присвячених аналізу оцінки як мовної категорії, докладному описові оцінного значення, на осо-

бливу увагу заслуговує дослідження ролі лексем, зокрема негативно конотованих, в інтерпретації індивідуально-авторського сприйняття під час опису мовної картини світу письменниць сучасної жіночої прози. Такі оцінні висловлення дають змогу сформуванню цілісного мовного портрету персонажа, зокрема на психологічно-поведінковому рівні, що зумовлює **актуальність нашої роботи.**

Мета статті – з'ясувати особливості вираження оцінного компонента як складника лексико-семантичного поля *страждання* в новелістиці Галини Тарасюк. Для досягнення поставленої мети в статті використано такі **методи дослідження**: описовий метод (для з'ясування семантичних та функціональних характеристик досліджуваних одиниць); аналіз словникових дефініцій (для виокремлення лексичних засобів створення оцінки); метод наскрізного виписування, зіставний метод (для порівняння значень, у яких ужиті оцінні лексеми); контекстуальний аналіз (для дослідження мовних та екстралінгвальних чинників, які впливають на засоби вираження оцінки).

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: окреслити теоретичні засади дослідження поняття *оцінка*; виокремити частотність використання негативно конотованих лексем, що формують лексико-семантичне поле *страждання*; окреслити частиномовне вираження оцінки на позначення внутрішніх переживань жінки; проаналізувати значення суміжних негативно конотованих асоціативів (*відчай*, *страх*) у структурі лексико-семантичного поля *страждання*.

Виклад основного матеріалу. Оцінка – це універсальна категорія, що виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення й реалізується в частинах слова, вигуках, модальних частках, повнозначних лексемах, слово-

сполученнях, фразах, у мовленнєвих актах й аксіологічних категоріях [6, с. 55]. В оцінці будь-якого явища містяться два компоненти: оцінне пізнання й вираження ставлення суб'єкта до оцінюваного об'єкта. Тобто все, що ми пізнаємо, піддається оцінюванню.

Існує думка й про те, що в семантичній структурі мовних одиниць експресивно-оцінний компонент не обов'язковий: деякі мають цей потенціал (абсолютна експресивність), інші виявляють у якихось умовах (відносна експресивність). Перші запрограмовані на інтенсифікацію виразності, другі – на її посилення в певній комунікативній події. Будь-яку комунікативно-прагматичну взаємодію вможливорює загальномова та/або індивідуальна компетенція індивіда. Експліцитна та імпліцитна оцінки – знак дієвості емоційного впливу [1, с. 20].

Найпоширенішою класифікацією за оцінною шкалою є виокремлення позитивної (мейоративної, меліоративної) / нейтральної / негативної (пейоративної, інвективної) оцінки [1]. Названі типи оцінок можуть бути потрактовані й так: а) в умовах контексту нейтральні лексеми набувають позитивного або негативного забарвлення; б) позитивне переходить у негативне, а негативне – у позитивне [3].

У мові творів сучасної прози яскраво репрезентовано прагматичні особливості оцінок з огляду на динамічний вияв викладу подій. Водночас опис негативно-оцінної семантики лексем, що формують лексико-семантичне поле поняття *страждання*, подано в комплексі вираження цілісної аксіосемантики оцінки (її екзистенційного, емоційного, естетичного, психологічного, соціального плану вираження).

Мотив *страждання* у творах досліджуваної письменниці є домінантним під час відтворення внутрішнього стану персонажів, зокрема жінок. Галина Тарасюк репрезентує душевні переживання й муки людини під час внутрішньому зламу. Невипадково її письменство асоціюють із творчістю неперевершеного майстра психологічної новели Василя Стефаника. «...Витоками її творчості є емоційно-наражене, сконцентроване письмо Василя Стефаника, де нерв оповіді оголений до праоснови, де творець докопується до первинної суті болю. Він вражає оголеністю факту, його несподіваною візією...» [7, с. 409].

Поняття *страждання* має два боки вираження. Перший – це переживання людини, її душевні муки. Другий бік – фізичний біль людини, її хвороби й вади. Зовнішній аспект вираження страждання відтворено шляхом опису зовнішніх ознак тіла: *До майстерні він таки дійшов, відчинив*

двері і забився в корчах несамовитого болю, що перерізав навпіл його нещасне тіло. Тіло боліло, але голова була ясна і, здавалась, він збоку спостерігає, як воно корчиться у стражданнях на затоптаній підлозі [7, с. 114].

Болісним є переживання внутрішніх душевних мук для чоловіка. Галина Тарасюк відтворює своєрідний градаційний ряд ознак, які синтезовано як зовнішньо, так і внутрішньо: *Єство пронизує глибока відраза до цього нищого світу. На душі гидко і брудно, як у вуличній урні для сміття. Та – найжахливіше – відчуваю, як у тілі поволі прокидається безжальне чудовисько – біль, що вже не один рік тероризує, четвертує, вимордовує мої тлінні земні останки. І хочеться здохнути, покласти край нелюдським мукам* [7, с. 9]; *Біль притих, причаївся. Поклав лапу на печінку – і тисне, тисне... Так життя вичавлювало з мене жовч і мужність протесту. Підбурювач хаосу! Протестант і опозиціонер – до всіх влад і режимів! Таке, певно, гірке й незручне призначення мого нинішнього земного перевтілення* [7, с. 12].

Похідними лексеми *страждання* є ад'єктиви *страдницький, стражденний*, використані в описах зовнішності та абстрактних категорій: *Але Явдошка про те, що думає Фелікса Ернестівна, мамі, яка важко доношувала у величезному, круглому череві сьому дитину, не говорила: по її стражденному лиці було видно, яке то щастя мати діти, до того ж – рік у рік ...* [7, с. 394]; *Стражденний зойк багатодітного батька переповнив чашу терпіння дружини Галі, і, гарахнувши відрами об землю, вона взялась до чоловіка в боки, питаючи: – Та доки ж ця комедія буде?* [7, с. 261]. *Він з притаманною йому скромністю зробив усе, щоб народ дізнався про страдницький життєвий шлях голови обликонкому. І не дорікав йому за вчорашнє. І не заважав їти впевнено у світле завтра* [7, с. 13].

Репрезентуючи негативну оцінку, що ретранслює важкий душевний стан персонажа, Галина Тарасюк найчастіше послуговується прикметниками (зокрема субстантивованими), дієсловами, прислівниками, що є водночас інтенсифікаторами виражених відчуттів. Наприклад:

– *Але важка люта ненависть до підлого, злого світу не минула, вона тільки ніби скам'яніла, ніби застряла в маленькій, добрій душі Дімки важким розпеченим каменюкою* [7, с. 195]; *«І хочеться здохнути, покласти край нелюдським мукам»* (Тарасюк, 2006, с. 54); *Голодний і холодний розпач знову огорнув його душу, і, щоб не думати про сумне, він почав виколупувати із загашників пам'яті полотна художників італійського Відродження...*

[7, с. 56]. Аналізовані прикметники-характеристики відтворюють суб'єктивно-оцінні значення і репрезентують спектр негативних внутрішніх переживань (від відчаю до ненависті).

– *Боже, як я ненавиджу таких виродків!..»* [7, с. 414]; *Слухаю і жалію його. Бо, коли б не перестройка, досі б головував»* (Тарасюк, 2006, с. 6); *Мовчу і терплю. Я його терплю, як терплять біду. Часом – ненавиджу* [7, с. 5]; *Вона жаліла свого Красовського і просила Бога, щоб це минуло* [7, с. 183]; *Господи! Чому мене постійно всі обдурюють, зраджують, ненавидять, ігнорують? За що? Що я кому зробила?!* [7, с. 73]. Використані дієслова не формують оцінну інваріантність смислової структури лексеми, але репрезентують різні оцінні асоціації й відтворюють контекстуальну оцінну сему в аналізованих текстових фрагментах, створюючи оцінно-змістові відтінки до інваріантного значення.

Субстантивовані прикметники вказують в основному на соціальний статус жінки / чоловіка в складних соціальних умовах: *Таким, як я, одиноким, лигатися з ним по лісосмугах за честь було* [7, с. 5]; *В якусь мить Елеонора Мойсеївна відчула в ньому рідну душу, бо сама останнім часом почувалася самотньою, покинутою і зовсім бідною* [7, с. 87].

– *Їй стало гірко і прикро, що про них з Миколою у селі пліткують, готова була заплакати»* [7, с. 31]; *І стає Килинці так страшно від тої думки, що вже ніхто з її подружок не повернеться в село, стає так одиноко, хоч самій у той вирій лети...* [7, с. 215]; *На душі гидко і брудно, як у вуличній урні для сміття. Та – найжахливіше – відчуваю, яку тілі поволі прокидається безжальне чудовисько – біль, що вже не один рік тероризує, четвертує, вимордовує мої тлінні земні останки* [7, с. 54]. Використані прислівники відтворюють муки і переживання душевного стану.

Вимір оцінки репрезентують через опис інших категорій, суміжних із нею (стану, модальності, градації тощо). Установлення зв'язку між оцінним значенням мовних одиниць та ознакою, вираженою більшою чи меншою мірою, дає можливість проаналізувати ступінь градації в семантичній структурі окремого слова. В аналізованих новелах таку особливість спостерігаємо в оцінних значеннях, виражених прикметниками і прислівниками: *І тепер, дивлячись на своє згорьоване відображення у склі амбулаторних дверей, згадуючи розпростертого на ліжку смертельно хворого чоловіка, відчувала, що починає люто, зло ненавидіти цього молодого бугая-фельдшера, якого, певно, ще й зуб не болів* [7, с. 30]; *Щось*

мене тримає біля нього...щось темне, липке, як...гріх...як...Боже, Боже, що ж мене тримає коло нього?!» [7, с. 8]; *...тому що її ошукали... Зробили нещасною, а тому злою, нетерпимою, страшною самій собі* [7, с. 194].

Важливу роль у посиленні негативної оцінки належить словам-інтенсифікаторам. За словами Е. Вольф, «...можливість вступати у поєднання з інтенсифікаторами сигналізує про зсув від дескриптивного до оцінного значення...» [2, с. 40], бо значення оцінки протистоїть дескриптивній семантиці, яка має справу з фактами, і фіксує сприйняті людиною риси зовнішнього світу. Такими словами / словосполученнями-інтенсифікаторами може бути як окрема лексема, так і останнє завершене оцінне висловлення на шкалі градації відповідно до контексту. А аналізованому контексті виокремлюємо такий приклад: *Ратушняк все те бачив і нетямився з розпачу. Його муки стали просто-таки нестерпними, коли побачив, як той старий розпусник, вдаючи із себе галантного кавалера, пожадливо цілує дочці ручку, тим часом обмацуючи її янгольське личко каламутними від хіті очима. І це серед білого дня, перед його, батьківським, носом (вірніше, за кілька метрів), біля дверей свого погорілого театру. А вона аж мліє, аж росте, аж сяє!* [7, с. 246].

У новелі «Помста дощу» репрезентація лексико-семантичного поля страждання розкривається за допомогою понять-асоціативів відчай і страх: *Ще Кирило не бачив Михайла, ще лиш йому про нього Катря сказала, а вже світ почорнів йому, а душу охопив знайомий за давнини, як болячка, відчай і страх; А позаяк сапка в селі довго не закінчується, то Катерина й далі ходила собі день у день в поле, а Кирило залишався вдома із своїми відчаєм та страхом перед маленьким, голомозим, в'їдливым чоловічком, що не давав йому з народження ні жити, ні вмерти; І Кирило втратив спокій, сон, апетит, а згодом йому з того відчаю зовсім розхотілося жити; І Чорноротий почав говорити дуже погані і дуже сороміцькі слова про Катю, а Кирило стояв, паралізований страхом і відчаєм, і не мав сили вирватися та втекти, навіть тоді, коли Чорнописський почав кропиву рвати та запихати йому в штани* [7, с. 370].

В. Кононенко концепт страждання визначає як випробування, що його має відбутися людина заради наступного полегшення, як спокуту за гріхи, супроводжувану терпінням і покорюю. Намагання виправдати страждання як шлях до порятунку часом просякнуті мотивами самознищення, жалоби за страдниками, виправдання

людської муки як неминучості, даної людям споконвічно [4 с. 259]. У релігії страждання потребує спокути провини, вимагає очищення від гріха. В аналізованих новелах письменниця описує важкий шлях, яким іде головний герой, шукаючи істину – своєрідну дорогу до просвітлення: *Куди підеш: метатися від стіни до стіни цього смердючого, просякненого сірою млою мук людських, коридору? Цього тунелю відчаю і безнадії, що закінчується тьмавим вікном у безпросвітне, захмарене небо?! Тунелю... ради Бога, тільки не смерті!* [7, с. 62].

Висновки. Мовну категорію оцінки у художньому творі реалізують різні прояви й відтінки аксіологічних значень, які функційно й прагматично зумовлені. Описуючи персонажів, створюю-

ючи художні образи, письменники завжди відтворюють їхню оцінну характеристику. Оцінка допомагає систематизувати інформацію в художньому тексті, дає змогу простежити мотивацію автора. Галина Тарасюк вдало використовує різноманітні розряди оцінних лексем для розкриття двоплановості *страждання* (зовнішнього та внутрішнього змісту) для створення мовних портретів жінок і чоловіків у своїх новелах.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в здійсненні порівняльно-зіставного аналізу оцінних компонентів лексико-семантичного поля *страждання* на основі опису мовних портретів жінок і чоловіків із залученням ширшого текстового матеріалу творів жіночої і чоловічої сучасної прози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоконенко Л. А. Вплив оцінної лексики на емоційний стан людини в міжособистісному конфлікті. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. № 9. С. 19–23.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва: Едиториал УРСС. 2002. 280 с.
3. Іващенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною приналежністю: автореф. канд. філол. наук. Київ, 1997. 15 с.
4. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу. Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2004. 245 с.
5. Коротун О. О. Семантика оцінки в номінаціях особи. *Ономастика і апелятиви*: Зб. наук. пр. Вип. 14. Донецьк: ДНУ, 2001. С. 86–92.
6. Панина Л. С. Экспрессивная и эмоциональная лексика как оценочная категория. *Проблемы современной русской лексикологии*: сб. науч. тр. Калинин: Калинин ГУ, 1983. С. 55–59.
7. Тарасюк Г. Т. Новели: Проза. Бровари: вид-во ПП «МН ТРК «Відродження», 2006. 416 с.